

Tijdpraktijken

Een aangeklede rede

Pieter De Buysser

Student aan de faculté philosophie - Cité Universitaire de Paris

Goedenavond, dames, heren, ik ben blij dat u aanwezig bent. Helaas, voor vanavond geldt: de afwezigen hebben gelijk. Dat is voor de gelegenheid een wet die u zal moeten aanvaarden. Ik heb hem ook moeten aanvaarden. Hier maakt afwezigheid wet. Niet zozeer voor u is dat een compromitterende situatie, als wel voor mij. Ik, al te duidelijk hier aanwezig, moet nog beginnen u met deze rede van mijn gelijk te overtuigen. Wil ik me met enig succes van deze taak kwijten, dan zit er niets anders op dan trachten de afwezigheid te laten spreken. Een aardser, realistischer en concreter programma dan dit had ik zelf nooit kunnen bedenken.

Om het woord 'afwezigheid' wat begrijpelijker te maken zal ik nu afbreuk doen aan zijn immens onbepaalbare betekenis. Voor de gemakkelijker zal ik spreken over één facet van haar betekenis, met name: de herinnering, het verleden, de geschiedenis, en preciezer: de doden, de gesneuvelden en de afgestorvenen. Zij zijn afwezig. Ik wil hen laten horen. Dat is een vrij gecompliceerde opdracht, omdat hun huidige hoedanigheid waarschijnlijk doodgewoon lucht is. Een bries, wind, of een scheet in een fles met een stop erop die in stilte ronddobbert op de oceaan van geluid.

Ik heb iemand meegebracht die specialiste is in het decoderen van wind. Ze is dwarsfluitiste. Vanavond geeft ze geluid aan de steeds wegwaaiende herinnering. Ze slaat klank uit de lucht waarin de gesneuvelden veranderd zijn. Zij heet Monica Taragano (*vanachter een venster wordt lucht door een fluit geblazen; er klinkt muziek*). Ze is een doodsnikklinkster. Ze maakt afwezigheidslaweit (*Monica doet het venster open. Al fluitend wandelt ze naar het spreekgestoelte*

waar ze nog een deuntje speelt). Ze speelt voor u een absentie-aubade (*Monica speelt*).

Ergens in een geheugen zie ik, onder beelden van beelden van beelden, een fles mineraalwater staan. Ze staat op een bruine, gladde tafel in een televisiedecor. Het is de *Zevende Dag*. Een hand draait de fles open en schenkt zich een glas water in, ergens buiten beeld stelt een man een vraag. De man met het water luistert en brengt het glas aan zijn lippen. Hij gaat antwoorden. Hij is een om zijn denkwerk erg gewaardeerd politicus; het is de ochtend na zijn verkiezing als VLD-voorzitter. Ik hoor hem nog zeggen dat "je niet te veel moet spreken over sociaal gevoel, dat heb je of dat heb je niet, sociaal gevoel zit in de darmen". Ondanks zijn reputatie een harde werker te zijn, neemt hij een korte pauze, een tweetal seconden, en vervolgt dan dat sommigen sociaal gevoel verwarren met afgunst: "zij die weinig hebben, zijn afgunstig op zij die veel hebben". En ik hoor weer hoe hij, met de hem zo eigen intellectuele gulheid, daar een correctie op aanbrengt: "men vergeet dan dat zij die veel hebben, misschien ook harder gewerkt hebben".

Waar komt dit vandaan, dit herinneringsgeart? Wat betekent het? En waarom zo scherp voor de voorzitter? Wat is dat nu: een grap op de kap van een ander? De voorzitter is toch een boeiend man? En daarbij: dat een politicus verkozen wordt, is niet zijn verantwoordelijkheid, maar die van zijn kiezers. Hem valt niets te verwijten. Waarom zouden we elkaar toch verwijten zitten maken? Nee, nee, ik kan gerust dankbaar zijn om zijn bijdrage: hij heeft een schaamteloos scherpe neus om het sociale gevoel te localiseren. Daar rust in de endeldarm, langouereus op

een spinazie- en wortelbedje: het sociale gevoel, ook de crème de cassis komt aangezet, zelfs het ossehaasje neemt de appendixbocht: heureux de se retrouver ensemble. Hier is de damschacht aan de macht.

Iedere hinderlijke herinnering wordt het liefst het keelgat in gekapt. Je kan vandaag niet meer aan sociale genealogie doen zonder je eerst aan de speleologie van de ingewanden gewijd te hebben. Wat spoelt de voorzitter zoal weg met een slokje mineraalwater? Waar komen die oprispingen van een politicus vandaan? Wat moet een mens verteerd en vergeten hebben eer hij daartoe komt? Misschien dit. (*Monica blaast andere lucht door haar fluit. Er klinkt andere muziek*).

Het is 26 september 1940. De Duits-Joodse filosoof Walter Benjamin maakt zich klaar om de grens tussen Frankrijk en Spanje over te steken. Hij loopt op een kiezelpad in de hitte van een te zware zon. Hij duizelt; vindt geen moment van ontwaken meer. Machteloos heeft hij moeten toezien hoe de Russische revolutie en de Spaanse burgeroorlog tot starre ijzeren monsters verwerden. Sinds enkele maanden staan in heel het West-Europese vasteland de nazihelmen in volle bloei.

Walter Benjamin loopt door Port Bou. Hij is wak geworden onder het inzicht dat met het kapitalisme een droomslaap over Europa is neergestreken; hij krijgt dat fantasma niet meer ontcijferd, een fantasma dat hem en zijn tijdloosgenoten vervreemdt van de tijd. Hij weet dat in de steden de burgerij een diepe droom slaapt onder bewegende maskers. Hij wankelt onder het besef dat hij verantwoordelijk was, niet meer voor het voorbereiden van een glanzender toekomst voor de komende generaties, maar voor het eindelijk inlossen van de hoop van de vorige generaties. Hij beseft dat hij behoort tot die generatie waar hoopvol naar is uitgekeken, dat iedere generatie die generatie is waarop men gewacht heeft. Walter Benjamin draait een flesje open. Het gif slierde al door zijn bloed voor dat hij het innam. Op 26 september 1940 pleegde hij zelfmoord.

Daar, in Port Bou, aan het eind van de eerste helft van deze eeuw, kan in het wegdraaien van

Walter Benjamin het gesis gehoord worden waarmee de verderzetting van de geschiedenis naar de barrebiesjes gaat. Met de verderzetting van de geschiedenis bedoel ik het het in vraag stellen van de fundamenteen waarop onze samenleving gebouwd is en de moed de gevolgen daarvan onder ogen te zien. Benjamin maakte het failliet mee van radicaal democratische revoluties. Van de Russische en de Spaanse droom hoorde hij alleen nog het schelle gekras van metaal op lege kooppotten en soldatenhelmen. Hij voorvoelde dat binnen afzienbare tijd van de Vooruitgang niet veel anders meer gehoord zou worden dan wat echo's en gegons in de ijzeren kooi waarin de Vooruitgang zichzelf heeft opgesloten. Het fascisme zou met de scepter komen zwaaien als met een valse sleutel.

De loop van de geschiedenis, die constante stroom van verandering, lijkt met Benjamins dood zijn doodssnik gegeven te hebben. In de streek van Port Bou wordt nu mineraalwater gebotteld. In plastieken flessen. De stop erop en hop de markt op.

Naar het schijnt zijn we intussen wel van de nazi's afgeraakt. Waar echter niet meer aan getornd wordt, is het fundament van onze maatschappelijke organisatie, met name het liberale kapitalisme dat in stand wordt gehouden met de vriendelijke medewerking van wat wij de derde en de vierde wereld genoemd hebben. Daar wordt niets meer aan veranderd. Toegegeven: er wordt wel nog aan wijzigingen gedacht. Op bibliotheekplanken en in bureaulades her en der in het goed verwarmde Westen rusten concepten als basisdemocratie, revolutie of verderzetting van de geschiedenis. Bibberbegrippen die niet angst en schroom en, ja, ook wel met een vleugje nostalgie gestreeld worden in de salons. Waar de ingezetenen helemaal weemoedig van worden is het zinnetje: "eerlijke verdeling van de beschikbare goederen".

Deze begrippen zijn ofwel gespreksstof voor academici geworden - boeiende onderwerpen voor colloquia en hun aftercocktails - ofwel aanmaakpapier voor de molotovcocktails van zij die het geloof in het woord verloren hebben. Er is turreluut mee getheoretiseerd en er is nog waanzinniger mee geterroriseerd. Beide toepas-

singen van de concepten revolutie, eerlijke verdeling en basisdemocratie blijken gefaald te hebben. Kort, arbitrair en met veel geweld samengevat: Theodor Wiesengrund Adorno schreef de negatieve dialectiek - bij mijn weten is er nog steeds geen kat die daar de toepasbaarheid van begrepen heeft, behalve dan Adorno; de kat van Julio Cortazar -, existentialisten vergoelijkten de goelach, structuralisten weten het allemaal niet meer zo zeker of zitten met hun tong geplet tussen de keten van betekenaars, verstokte marxisten kloppen zich op de borst, Althusser is gek geworden en de leden van de CCC en de Baader-Mainhoff-groep maakten hun land gek.

Het is echter niet omdat én de speculatief theoretiserende én de terroristische aanpak naast de gesloten poorten van het kapitalisme grepen, dat alle pogingen om effectieve, tastbare, concrete, aardse veranderingen te bewerkstelligen, moeten worden gestaakt. We zijn niet aan het einde van de geschiedenis. We hebben nog zo'n twee miljoen lichtjaren te gaan. Onze democratie is goed, maar niet voltooid. Het liberalisme vrijwaart inderdaad de persoonlijke vrijheid, voor enkelen. De productie is een vrijheidsvernietigende kracht geworden. De vrijemarkteconomie is geen middel tot bevrijding, zelfs niet voor de weinigen die er wel bij varen. Het is voor hen een middel tot verzadiging en bevrediging, dat ieder verder verlangen naar vrijheid doodt. Een middel dat iedere purpere minnaar in het groen in het snotje neemt. Dat je in een shoppingcentrum nooit op een pracht van een parelend vleugje zal lopen, ligt niet aan de bezorgdheid van de winkeluitleiders voor nekbreuken, wel aan het feit dat we allemaal boter op ons hoofd hebben. Boter overal. Hier vliedt niet de geschiedenis, noch de tijd, hier vliedt het botervlootje, de Europese boterberg - ziedaar onze Sinaïberg.

"En de mensen gaan in kleren wankel op het grind uit wandelen onder deze weidse hemel die van heuvels in de verte zich naar verre heuvels spreidt". Kafka. Kafka is een realist. Wat vroeger filosofisch idealisme heette, is nu filosofisch materialisme. Het filosofisch materialisme is filosofisch idealisme. Dat betekent: wie zich vroeger naar het stof en het slijk wendde om het de

vorm van zijn droom en zijn hoop te geven, in plaats van het enkel te willen begrijpen, die wendt zich nu tot de godheid zelve. Het slijk der aarde is ons ideaalbeeld. Aan dat slijk worden al die attributen toegeschreven waar in creatievere tijden het opperwezen mee opgezadeld werd. De terugkeer van de onderdrukte metafysica. Hoor hoe Emmanuel Kant parelend van het zweet puft: "Dieser Dämon läst sich ja niemals beschwören!".

Van God naar Geld; evolutieeler voor beginners. In den beginne was De Generale, de Grote G. Zij werd al snel het G-plekje van de maatschappij. Vandaag ontspringt geld zoals vroeger God dat deed: in causa sui. God en Geld, zo wordt door hun beider dienaren althans graag beweerd, vinden hun oorzaak in zichzelf. Meer nog: God en Geld zijn een onstoffelijke activiteit. Een abstractie in actie. De oorsprong van alle bewegende natuur, de eerste bewegingsoorzaak of een onbewogen beweger, die de kosmos in beweging brengt als een beminde minnaar. De Grote G is de eindterm van alle streven. Het Goede dat onophoudelijk uit zichzelf put, dat zichzelf vermeerdert zonder zich uit te putten. God en de Generale Bank: diffusivum sui. Vroeger werd op God gespeculeerd, nu op de Generale. Het effect is hetzelfde: wie op hen rekenen heeft het heil binnen handbereik.

En intussen maakt de ideologie van het liberale kapitalisme slachtoffers. Met slachtoffers bedoel ik niet eens de indirecte slachtoffers, zij die op straat of tussen onze rijstvelden omkomen van de honger. Met slachtoffers bedoel ik zij die worden vermoord in naam van deze ideologie. Het aantal directe slachtoffers van deze ideologie begint dat van het stalinisme te evenaren. Viëtnam, Timor, in een niet onbelangrijk opzicht Irak, daar liggen de massagraven van deze ideologie. Dankzij hun lucht geworden zijn, kunnen sympathieke tijdschriften met een sympathieke jury - goeiedag, alles nog rustig daar bij u? (wat kunnen die schrijvertjes zich toch uitsloven om hun essay enig gewicht te geven) - sympathieke prijzen uitreiken aan sympathieke jongens en meisjes met sympathieke, ja zelfs lovenswaardige intenties. Daar, aan de andere kant van het mediagordijn liggen de slagvelden waar onze

boontjes gedopt worden.

Van Chomsky heb ik het volgende: als de Nürnbergprocessen opnieuw zouden worden gehouden, met dezelfde juridische criteria als voor de nazibeulen, maar nu met iedere Amerikaanse president van na de tweede wereldoorlog in de beklagdenbank, dan zouden de presidenten één voor één veroordeeld moeten worden voor genocide. Zo'n vijftig jaar geleden stond daar de doodstraf op. Maar de doodstraf is gelukkig in alle beschaafde staten afgeschaft.

Waar zitten we nog op te wachten? Revolutie! Maak wapens buit! Draai open de poorten van de geschiedenis! Weg met Bayer, Renault in lichterlaaie! Oorlog aan Mac Donalds! Vrede aan het frietkot! Sterf voor uw idee! Beslis nu welk idee! Voordat wij beslissen dat uw idee niet dat idee is waarvoor het waard was te sterven, en dat je daar wel voor moet sterven!

Ziezo, we zijn weer thuis. Woorden als revolutie, radicale verandering en verderzetting van de geschiedenis roepen het beeld op van een bloedend rad. Dat komt de meesten gelukkig nogal vanzelf voor ogen. Het is niet voor niets altijd maar dat prentje van een bloedend rad geweest dat onze geschiedenislessen heeft geïllustreerd. En hoe meer we de archieven induiken, hoe meer we erachter komen wat de geschiedenis blijkt te zijn: een voortrazende wereldbrand van idealen in de fik.

In het zoeken naar andere praktijken voor revolutie, radicale verandering, verderzetting van de geschiedenis, zijn wij onvermijdelijk getekend door die lessen. Dat is onze historische *conditie*. Een *conditie die erin bestaat dat wij een goed leven hebben op het kerkhof van de historische enthousiasmes*. Onlangs sijpelden tussen de herdenkingen van Lady Di en Moeder Theresa in sommige kranten berichten door over kannibalisme in Noord-Korea. De Noord-Koreaanse samenleving is geschraagd op enthousiaste stalinistische principes: een heroïsme waar je honger van krijgt. Spreek met een ex-Oostblokker over het historisch enthousiasme dat zijn exland heeft gevormd, en waarschijnlijk zal hij zeggen dat de stroom van de geschiedenis al lang in zichzelf verzopen is. In het vergeetputje daar voor het woonblok aan de Stalinstrasse 2, daar

moet je eens gaan ruiken, en laat daarna alsjeblieft die sluiters van de geschiedenis dicht.

En wij, kalme kerkhofbewoners, stemmen daar maar al te graag mee in. Want als begunstigden van het kapitalisme permitteren wij ons, met plezier en met redenen, niets meer met de stroom van de geschiedenis te maken te hebben. *Er zijn naar onze verfijnde smaak te veel lijken in meegedreven*. Wij wonen met ons kapitalisme in het luxueuze badhuis aan de rand van de geschiedenis. Een zeer comfortabele woning voor diegenen die binnen mogen, maar ze wordt wat krap als er van alle kanten anderen beginnen toe te stromen. De badmeesters in uniform voelen zich dan plots verplicht administratieve zuiveringsacties op touw te zetten, met alle menonwaardige gevolgen vandien.

Radicale verandering kan dan in een bloedbad uitlopen, zoals de goelags bewijzen; het uitstellen ervan blijkt soms evengoed in een bloedbad te eindigen, zoals in Timor. De Indonesische president Soeharto kon op 15 jaar tijd een derde van de Timorese bevolking uitmoorden, omdat zijn staatsgreep in het kapitalistische Westen op lof onthaald werd. Eindelijk iemand daar in dat rode bastion die zich openstelt voor de vrije markt! Het Westen levert geld en wapens, we planten daar onze industrie, Nike en Reebok, en tegen de lijkgeur hebben we het mediagordijn. (*Monica fluit. Een onbarmonische botsing van tot leven gewekte winden*).

Het tocht hier tegelijk van de dode Timorezen en van de dode goelagslachtoffers. De afwezigen loeien hun gelijk. De twee tegengestelde luchtstoten crashen in een draaikolk die me in haar greep houdt. De afwezigen leggen mij de wet op anders te spreken.

Dit lijkt mij de patstelling waarin we zitten: we weten dat de afgesloten geschiedenis gruwelijke proporties begint aan te nemen en we weten tegelijk dat de stroom van de geschiedenis een catastrofenstroom is. De poorten van de geschiedenis opendraaien is moord, ze dichtlaten is dat ook. In beide gevallen schreeuwen de doden even hard vanonder hun kasseien.

Maar ons nu al bij hen neerleggen doen we natuurlijk niet. Ik doe een voorstel. Laat ons de geschiedenis laten voor wat ze is, en laat ons de

tijd nemen. Als we willen loskomen uit de klem waarin we volgens mij zitten, de onmogelijkheid en de akelige wenselijkheid van de revolutie, dan moeten wij de tijd laten stromen. Een samenleving is daar meer mee gediend dan met de geschiedenis nog eens een zetje te geven.

U zal natuurlijk zeggen: "Niet zo'n slecht idee, maar het is niet meer dan een idee. Wat is daar nu de concrete kracht van?". Wel, het is een andere kracht, voor hetzelfde doel. Een kracht die werkt met tijdpraktijken.

Tijdpraktijken, dat is het concrete voorstel dat ik u kom doen. Tijdpraktijken is maar een woord voor iets dat al lang bestaat. Ik hoop door dat een naam te geven, het ook meer leven te geven. Het verzinsel tijdpraktijken slaat niet op één specifieke soort van politieke of maatschappelijke activiteiten. Het is niet de naam voor een nieuwe partij, voor een actiegroep, voor een revolutionaire tactiek, voor een studiecentrum of voor één bepaalde politieke beweging. Met de introductie van dit woord wil ik een ingesteldheid schetsen, een achterliggende en vaak onuitgesproken methode of attitude om op een andere manier politiek of maatschappelijke actie te zijn.

Vanwaar dat woord? Ik vertelde net dat het me lijkt dat de langspeelplaat van de geschiedenis is blijven steken op de zelfmoord van Walter Benjamin, op de zich nog steeds herhalende zelfmoord van Walter Benjamin. Ik vertelde dat het me lijkt dat het hele verhaal van de geschiedenis zich laat samenvatten in één verhaaltje. Een korte burleske over een steeds tevergeefse en toch steeds herhaalde poging van Harde Ropers om een bewoonbaar kaartenhuisje te bouwen. Ik vertelde dat het me lijkt dat de geschiedenis misschien vooral afspraak was, groot-spraak. Over de tijd had ik het nog niet gehad.

Emmanuel Levinas definieert tijd als een ontmoeting met het altijd andere. Een definitie die, als iedere definitie, dat wat te definiëren valt met schrijnend korte armpjes tegemoet treedt, een definitie die onmogelijk meer kan zijn dan een speculatieve pleister op de wonde van het niet weten. Maar ik vind het een vruchtbare definitie.

Tijd is een ontmoeting met het altijd andere. Tijd is altijd dezelfde afspraak die het altijd an-

dere verleden met de altijd andere toekomst maakt. Tijd is de afspraak tussen dat wat altijd al geweest is en dat wat altijd nog op komst is. Tijd is het openstaan voor het altijd andere. In tijd wordt voortdurend aanwezig wat nog afwezig is. (*Monica blaast lucht door haar fluit: muziek*).

Tijd is aanwezigheid van afwezigheid. De geschiedenis, zei ik, was een verhaal van afspraak. De tijd is een kwestie van afspraak. Tijd ontstaat alleen in een afspraak, in een ontmoeting. Tijd is meer dan de ontmoeting van het verleden met de toekomst. Want een afspraak van het verleden met de toekomst vooronderstelt een afspraak tussen twee subjecten. Voor diegenen die in Kants woorden geloven, zijn verleden en toekomst a priori structuren van onze subjectieve waarneming. Dat betekent dat de tijd slechts kan ontstaan in de intersubjectiviteit, dat wil zeggen: in de ontmoeting van gelaat tot gelaat. Je zou kunnen zeggen dat de tijd eigenlijk alleen voortrolt op vier oogbollen die elkaar twee aan twee aankijken. Want het contact van gelaat tot gelaat is een ontmoeting met het altijd andere of met de altijd andere. De ander is onmogelijk tot iets van onszelf te reduceren, de ander is niet te grijpen, nog minder te begrijpen, en in het geheel niet correct te benoemen. De tijd ontvouwt zich op haar best in een persoonlijke relatie, omdat tijd zelf het openstaan voor het altijd andere is. De ontmoeting is de geprivilegieerde plek waar tijd ontstaat. De tijd is zo oneindig als de verantwoordelijkheid in de relatie van gelaat tot gelaat.

Nu zal u natuurlijk zeggen: "De tijd en de relatie van gelaat tot gelaat; ontroerend, maar het levert geen politieke resultaten op, makker". Toch wel. Tijdpraktijken leveren geen historische resultaten, maar tijdelijke. Historische resultaten verstenen meestal te snel in monumenten voor overwinnaars en gesneuvelden. Tijdelijke resultaten pretenderen tenminste niet meer te zijn dan dat wat wij schijnen te zijn: brokjes vlees met opbloeimogelijkheden.

En slechts ontroerend is de relatie van gelaat tot gelaat allerminst. Tijdpraktijken hebben als politieke stellingname: het primaat van de ethiek boven de politiek. Tijdpraktijken betekenen: het 'voorbij-de-politiek' als politiek.

Derrida kwam in zijn interpellaties naar de

politieke betekenis van het werk van Levinas tot de vaststelling dat Levinas niet direct de geschikte filosoof is om in spreuken verpakt op de schouw te zetten. Levinas' benadering van politiek is dermate onverwacht en in zijn vragen zo radicaal, dat de politieke draagwijdte van zijn denken nog amper werd opgemerkt. Dat zegt helaas meer over de politiek waar wij aan gewend zijn dan over Levinas' benadering. Zijn kritiek op de staat Israël bijvoorbeeld: zolang op haar grond één gelaat geschonden wordt, blijft het beloofde land een willekeurige verzameling stenen en dode takken. De vragen die hij aan de politiek stelt, zijn zo diepgaand dat ze onbeantwoordbaar zijn. En verrasend genoeg voert ons dat naar het tegenovergestelde van een idealistisch utopisme.

Een tijdpraktijk is de antipode van een vooraf gemodelleerde conceptie van de ideale staat die met alle geweld op een gegeven werkelijkheid gedrukt moet worden. Utopisten eisten dat met een handvol conceptuele pondertjes de te uitgestrekte woestijn van de dagelijkse werkelijkheid te lijf wordt gegaan. Tijdpraktijken veranderen de woestijn door de zorgende wijze waarop er doorheen getrokken wordt. Tijdpraktijken zijn rouwriten voor wat utopisten hebben aangericht. Hun voorwaartse beweging danken ze aan de aantrekkingskracht van de Belofte.

Damned! Een plotse walm van metafysisch fundamentalisme? The return of the living death, the sequel? De Belofte waar ik over spreek heeft geen fundament. Ze is bodemloos. Het gevaar voor een obscure walm of een chemische aanval van fundamentalistische afkomst lost op, omdat helaas alles door deze Belofte heen waait. Ongefundeerd als ze is, krijgt niets vat op haar, het tocht er al te flink doorheen: het is een Belofte die een doortocht mogelijk maakt.

Het is een Belofte die bedoeld is een Eeuwige Belofte te blijven. Schijnbaar tegenstrijdig dankt deze Belofte haar kracht aan haar doem oninlosbaar te zijn. Haar doem, haar onbereikbaarheid, haar eeuwige ballingschap naar het land U, haar honkvastheid in het rijk van de niet recupereerbare afwezigheid dat zich zelfs niet in luchtspiegelingen laat zien; die radicale afgescheurdheid van ons, kan zich, o zoete wraak

van de verlatene, omkeren in een genade.

Doorheen de geschiedenis is de Belofte blijkbaar alleen maar een onverbreekbaar verbond aangegaan met het land U. Helaas is dat land slechts toegankelijk voor godsdienststichters, sekteleiders, utopisten, pausen, ambitieuze jonge dichters en de tovenaars van Oz.

Het verbond dat de Belofte met de rest van de al te menselijke soort is aangegaan, is dan ook een al te breekbaar verbond. In dromen houdt het wel nog stand, maar het is al verbroken van zodra er stof en materie aan te pas komt. Dat wij van stof en materie gemaakt zijn lijkt me onbetwistbaar, de vraag naar de hoeveelheid 'stof van dromen' in onze stof laat ik hier terzijde, maar onze feitelijkheid lijkt me dermate onoverkomelijk dat ons verbond met de Belofte slechts gesmeed wordt in het verlangen. Trekkend door de woestijn spreken we met onze tijdpraktijken van de Belofte als met een verlangen dat verlangen produceert. Al verlangend naar het onbereikbare leggen we, gedragen door de ongehoorde Belofte, dat onuitputtelijk magazijn van mogelijkheden, onze weg af.

Tijdpraktijken zijn menselijke pogingen om iets beters met onze stofjes aan te vangen. Utopieën, revoluties en al te kloeke Idealen waren veeleer stofzuigers.

Tijdpraktijken voltrekken zich onder het teken van het vraagteken. Het vraagteken is geen these, geen antithese en geen synthese, maar een prothese. Wanneer een gemeenschap de leeftijd heeft bereikt waarop ze proefondervindelijk heeft geleerd dat handen wegschroeven door loepzuivere idealen, dan is het vraagteken een haak aan de arm. Het vraagteken, die opening in een cirkel, is misschien voor oude kinderen de prothese waarmee zij zich kunnen optillen uit de herhaling van steeds dezelfde, zich steeds herhalende feiten.

De geschiedenis proclameerde uitkomsten. De tijd vraagt naar samenkomsten. De geschiedenis was grootspraak, opspraak, de tijd is een afspraak, afbraak van grootspraak, afbraak van spraak, afspraak. Tijdpraktijken vragen ontmantelde retoriek. Retoriek die zich bewust is van haar erotiek, retoriek die haar listen en wendingen uitspeelt om van uiteindelijke ondoordring-

baarheid te gaan blozen. Tijdpraktijken vragen een spreken dat zo helder mogelijk getuigt van het extreme gebrek aan helderheid en de extreme overvloed van kunstgrepen bij zelfs de eenvoudigste woorden. Het zijn aansporingen om met een kinderlijk brutale nieuwsgierigheid de naïviteit van het gangbare politieke discours bloot te leggen. Ze vragen aan 'jonge durvers met een scherpe pen' de moed op te brengen te bekennen dat hun pen, als elke pen, te bot is om door de woorden heen te dringen. Ze vragen een spreken dat zich tot op het scherpst wet aan het massieve enigma van de taal. Die niet te kraken noot is op zijn minst een must voor schrijvers van politieke essays, het genre bij uitstek waarin, al dan niet expliciet, een norm of een waardenhiërarchie wordt uitgesproken. Want naar verluidt is de norm voor goed en kwaad het resultaat van het spreken dat ons bepraat. En wie heeft het eerste en het laatste

woord? En wie spreekt wet?

We zeggen dat een massamoord niet hoort. Hoeveel polysemie verdraagt een mens dan nog, hoeveel lyrische wendingen, hoeveel retorische kunstgrepen?

Het was allicht consequenter geweest tijdpraktijken niet voor te stellen in Een Aangeklede Rede, maar in Een Uitgeklede Rede. Een rede die haar trucs over de schouders gooit, haar arsenaal naast zich neerlegt, haar woorden ontbolstert. Zo'n rede zou alleen stilte geweest zijn. Ik zou de afwezigheid afwezig hebben gelaten, ik zou ze niet beroofd hebben van haar onaantastbaar gelijk, ik zou ze niet door mijn schamel spreken de immanentie in hebben doen stuiken. Maar ik heb nu eenmaal het woord genomen, me door het woord laten nemen, om u zo listiger te dwingen, u te manipuleren elk lemma te lemen tot het een lichaam wordt.